FACULTY OF ARTS, FINE ARTS AND PERFORMING ARTS

No.

एम. ए. (संगीत - नृत्य - नाट्य)

गुरुकुल पद्धती

श्रेयांक आणि सत्र पद्धती

(सुधारित अभ्यासक्रम : जून २००७ पासून)

Master of Arts (Music-Dance-Theatre) (Gurukul Pattern)

Credit and Semester System (as per Circular No. 196/2001, dt. 26/7/2001)

Total Credits For M.A. I, II : 100 (Theory 48, Practical 42)

(Theory 3 Credits per course)

(Revised Course : June 2007)

पुणे विद्यापीठ

पुणे-४११००७.

Price : Rs.

एम.ए. भाग १ (संगीत)

विषयसंकेत १०१ : भारतीय संगीतशास्त्र व कलेचा इतिहास (प्राचीन व मध्ययुगीन कालखण्ड)

सत्र १ — ३ श्रेयांक

संगीतशास्त्र :

१. भरताचे *नाट्यशास्त्र* :

२८ वा अध्याय	: आतोद्य विधान	: स्वर, ग्राम, मूर्च्छना,
२९ वा अध्याय	: ततातोद्य विधान	: वर्ण, स्वरांचे प्रकार, आरोही, अवरोही, संचारी, आभोगी,
३१ वा अध्याय	: तालविधान	: ताल, तालाचे दशप्राण

२. *संगीतरत्नाकर* :

स्वराध्याय : स्थायी, आरोही, अवरोही, अलंकार

रागविवेक अध्याय : ग्रामराग, उपराग, भाषा/विभाषा

गायकाचे गुणावदोष

इतर संगीतग्रंथांचा थोडक्यात परिचय .

१) नारदीय शिक्षा
२) बृहद्देशी
३) चर्तुदण्डी प्रकाशिका.

विषयसंकेत २०१ : भारतीय संगीतशास्त्र व कलेचा इतिहास (प्राचीन व मध्ययुगीन कालखण्ड)

सत्र २ — ३ श्रेयांक

कलेचा इतिहास :

१. वैदिक काल : सामगायनाचे स्वरूप व सामगायनाच्या पद्धती

२. प्राचीन काल : बौद्ध, गुप्त, हर्षवर्धन काल

३. मध्ययुगीन काल : खिलजी कालखंड – हवेली संगीत, सूफी संगीत

४. यावनी काल : तुघलक, अकबर

या कालांतील संगीत.

सामगायन, जातिगायन, प्रबंध, धृपद, धमार, ख्याल, ठुमरी.

वरील कालांतील संगीतकलेचे स्वरूप व त्यांतील परिवर्तन ह्यांचा अभ्यास.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *भारतीय संगीताचा इतिहास* – डॉ. परांजपे

२. *भारतीय कलेचा इतिहास* – डॉ. वि. य. कुलकर्णी

३. *भारतीय इतिहास में संगीत* – भगवत शरण शर्मा

४. *संगीत विशारद* – वसंत

५. *नाट्यशास्त्रम् (हिंदी)* – बाबूलाल शुक्ला शास्त्री, चौखम्बा, संस्कृत संस्थान, वाराणसी

६. *भरतमुनींचे नाट्यशास्त्र* – गोदावरी केतकर.

तबला :

विषयसंकेत १०१ : तबलावाद्याचा उगम आणि विकास

सत्र १ ३ श्रेयांक

अ) तबलावाद्याची आवश्यकता व उपयुक्तता.

आ) तबलावाद्य : उगम व विकास वेगवेगळे विचारप्रवाह.

इ) तबलावाद्याची घडण व रचना.

ई) तबला व मृदंग वादनांतील साम्य-भेद आणि त्यांचे मूल्यमापन.

विषयसंकेत २०१ : तबलावाद्याचा उगम आणि विकास

सत्र २ ३ श्रेयांक

उ) तबलावादनाच्या भाषेची निर्मिती.

ऊ) तबलावादनातील वेगवेगळी घराणी.

ए) तबलावादन सादरीकरणाचे आधुनिक स्वरूप.

संदर्भ ग्रंथ :

१) *तबला वादन-कला और शास्त्र* – पं. सुधीर माईणकर

२) *तबला* – पं. अरविंद मुळगावकर

३) *संगीत रत्नाकर* – डॉ. ग. ह. तारळेकर

४) *भारतीय संगीताचा इतिहास* – डॉ. परांजपे

५) – डॉ. आबान मिस्त्री

विषयसंकेत १०२ : संगीताचे अध्यापन व आधुनिक कालखण्डातील संगीत (१९ व २० वे शतक)

सत्र १ — ३ श्रेयांक

संगीत अध्यापनाचा इतिहास :

१. गुरुकुल पद्धती, गुरू-शिष्य परंपरा
२. विद्यालयीन व महाविद्यालयीन शिक्षणपद्धती, संगीतातील घराणी व तबल्यातील घराण्यांचा परिचय
३. आधुनिक अध्यापनाच्या पूरक विविध पद्धती आणि संगीत शिकविण्यासाठी त्यांचा उपयोग
   १) विष्णू नारायण भातखण्डे
   २) विष्णू नारायण पलुस्कर
४. संगीताचे मूल्यमापन व स्वयंअध्ययन.

विषयसंकेत २०२ : संगीताचे अध्यापन व आधुनिक कालखण्डातील संगीत (१९ व २० वे शतक)

सत्र २ — ३ श्रेयांक

आधुनिक कालखण्ड :

१. रवींद्र संगीत
२. कर्नाटक संगीत
३. उत्तर भारतीय संगीत
४. फयूजन
५. भातखण्डेकृत संगीतशास्त्र (भाग १ ते ४) : स्थूल परिचय
६. रागविज्ञान (भाग १ ते ७) : स्थूल परिचय

संदर्भ ग्रंथ :

तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

तबला

विषयसंकेत १०२ : तबलाविद्येचे अध्यापन

सत्र १ — ३ श्रेयांक

१. तबला अध्यापनाचा इतिहास.
२. अध्यापनाच्या वेगवेगळ्या पद्धती.
३. गुरुकुल पद्धतीचे भारतीय संगीतातील महत्त्व.
४. तबला/पखवाज वाद्यातील विविध अक्षरे, शब्द आणि शब्दसमूह यांच्या निकासाविषयी सखोल मार्गदर्शन.
५. रियाजाच्या पद्धती

विषयसंकेत २०२ : तबलाविद्येचे अध्यापन

सत्र २ — ३ श्रेयांक

६. लयविचारांचे अध्यापन.
७. आड, कुआड, बिआड (विविध तालांच्या) इत्यादी लयकारी लिपिबद्ध करणे.
८. पेशकार, कायदा, रेला इत्यादींचे तुलनात्मक अध्ययन.
९. ख्यालाची साथसंगत.
१०. स्वतंत्र तबलावादनविषयक साहित्याचे अध्यापन व साथसंगतीच्या पद्धतींचे अध्यापन. (उपलब्ध कॅसेट, रेकॉर्डसद्वारा गायन, वादन, नृत्य, एकलवादन, यांमधील तबलावादनाचा मार्गदर्शक गुरूंच्या आधारे केलेला अभ्यास आणि रसग्रहण. उदा. – उ. अल्लारखाँ, उ. झाकीर हुसेन, पं. सामताप्रसाद, पं. सुरेश तळवलकर, पं. किशन महाराज, पं. भाई गायतोंडे आणि अन्य.

संदर्भ ग्रंथ :

तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०३ : संगीताचे सौंदर्यशास्त्र

सत्र १ — ३ श्रेयांक

१. सौंदर्याच्या विविध कल्पना.
२. संगीताच्या सौंदर्याविषयीच्या कल्पना.
३. संगीतातील स्वर, लय, सौंदर्यविषयक कल्पना.
४. बंदिशीतील सौंदर्यविशेष, बंदीशपूर्णता सौंदर्यविशेष, शब्दसौंदर्य.
५. भावसौंदर्य/भावस्थिती/भावनाविष्कार व भावनाजागृतीविषयीचे विचार.

विषयसंकेत २०३ : संगीताचे सौंदर्यशास्त्र

सत्र २ — ३ श्रेयांक

६. रससौंदर्य म्हणजे काय ? संगीतातील राग व रस, ताल व रस यांविषयीच्या विविध कल्पना.
७. कलेचे आस्वादन/आस्वादक याविषयीच्या कल्पना.
८. निवडक उपशास्त्रीय व शास्त्रीय रचनांमधील सौंदर्यस्थळे.
९. साहित्य आणि संगीत यांतील रससंबंध.
१०. घराण्यांची सौंदर्यविषयक वैशिष्ट्ये/विविध घराण्यांमधील गायकीतील सौंदर्यविषयक तत्त्वे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *घरंदाज गायकी* – डॉ. वामनराव देशपांडे
२. *संगीताचे सौंदर्यशास्त्र* – डॉ. अशोक रानडे
३. *बंदिशीतील सौंदर्यविचार* – डॉ. शुभांगी बहुलीकर
४. *सौंदर्यमीमांसा* – डॉ. रा. भा. पाटणकर
५. *सौंदर्यमीमांसा* – डॉ. रा. शं. वाळिंबे
६. *सौंदर्य आणि साहित्य* – डॉ. बा. सी. मर्ढेकर
७. *साहित्य : स्वरूप, संदर्भ आणि सौंदर्य* – प्रा. सु. श्री. पांढरीपांडे
८. *सौंदर्यशोध आणि आनंदबोध* – प्रा. रा. श्री. जोग
९. *सौंदर्याचे व्याकरण* – डॉ. सुरेंद्र बारलिंगे
१०. *रससिद्धान्त और सौंदर्यशास्त्र* – निर्मला जैन
११. *रससिद्धान्त का सामाजिक मूल्यांकन* – डॉ. दुर्गा दीक्षित

तबला

विषयसंकेत १०३ : तबलावादनाचे सौंदर्यशास्त्र

३ श्रेयांक

सत्र १

१. अक्षरनिकास नादसौंदर्य (दृक्-श्राव्य सौंदर्य)
   (नाजूक-जोरकसपणे वादन आणि त्यांचे सौंदर्य)
२. भाषासौंदर्य
३. रचनासौंदर्य (form)
४. बंद व खुला बाजातील सौंदर्यतत्त्वे व प्रत्येक घराण्यातील विविध सौंदर्यस्थळे

विषयसंकेत २०३ : तबलावादनाचे सौंदर्यशास्त्र

३ श्रेयांक

सत्र २

५. गणितसौंदर्य
६. गतिसौंदर्य
७. रचना-विस्तारसौंदर्य
८. समेतील सौंदर्य
९. विस्तारक्षम व पूर्वसंकल्पित रचनांतील सौंदर्य

संदर्भ ग्रंथ :

१. *तबला वादन-कला और शास्त्र* - पं. सुधीर माईणकर
२. - श्रीमती आबान मिस्त्री
३. *तबला* - पं. अरविंद मुळगावकर

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग १ – संगीत : प्रात्यक्षिक

(कोर्स १११ ते ११४ एम.ए. भाग १ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

गायन/वादन

ध्येये :

१. गुरुकुल पद्धतीने तालीम घेत असलेल्या घराण्याच्या गायकीची वैशिष्ट्ये प्रस्तुतीकरणामध्ये दाखविण्याची क्षमता.
२. रागांच्या स्वरूपाबद्दलचा तौलनिक अभ्यास.
३. इतर घराण्यांच्या गायकीच्या वैशिष्ट्यांची स्थूल माहिती.
४. सादरीकरणामध्ये कलात्मक व सर्जनशील आविष्कार दाखविण्याची क्षमता.
५. रागभाव सौंदर्यनिर्मितीची क्षमता.
६. सादरीकरणामध्ये कलात्मक व गुणात्मक उच्च पातळी राखणे.
७. उपशास्त्रीय/सुगम प्रकारांचा अभ्यास.

पुढील १५ पैकी कोणतेही १० राग निवडणे आवश्यक :

१. श्यामकल्याण	६. बिलासखानी तोडी	११. जोग
२. मारुबिहाग	७. मधुवन्ती	१२. बागेश्री
३. मधमाद सारंग	८. अहिर भैरव	१३. हंसध्वनी
४. नंद	९. कलावती	१४. शंकरा
५. नायकी कानडा	१०. अभोगी	१५. मिया मल्हार

सूचना :

१. प्रत्येक रागात कमीतकमी दोन बंदिशी आवश्यक. कोणत्याही पाच रागांत एक विलंबित व एक द्रुत बंदीश घराण्यांच्या वैशिष्ट्यांसह गाण्याची क्षमता असणे आवश्यक. उरलेल्या पाच रागांत कमीतकमी दोन बंदिशी आवश्यक. प्रत्येक रागाच्या समप्राकृतिक रागांची माहिती अत्यावश्यक. जोडरागांमधील घटक–रागांचे स्वरूप दाखविण्याची क्षमता.
२. किमान एका रागात झुमरा/तिलवाडा/आडाचौताल तालातील ख्याल प्रस्तुतीकरण आवश्यक.
३. वरील सर्व रागांचे शास्त्रीय विवेचन करणे व समप्राकृतिक रागांशी तुलना करणे आवश्यक.
४. झुमरा, तिलवाडा, आडाचौताल व विलंबित एकताल या तालांबद्दलची माहिती सांगणे आवश्यक.
५. किमान एक बंदीश द्रुत एकताल/झपतालात येणे आवश्यक.

६. वरील रागांपैकी एका रागात तराणा सादर करणे आवश्यक.

७. आपल्या घराण्यातील सौंदर्यस्थळे मांडून दाखविण्याची क्षमता असणे आवश्यक.

मंचप्रदर्शन : रंगमंचावरील मैफिलीचे प्रस्तुतीकरण
शास्त्रीय २० मिनिटे
उपशास्त्रीय ५ मिनिटे

संगीत प्रात्यक्षिक :

गुरुंकडून	प्रथम सत्र	–		१४० गुण
	द्वितीय सत्र	–		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र	–		२० गुण
	द्वितीय सत्र	–		२० गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून		–		३०० गुण

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग १ – संगीत (तबला) : प्रात्यक्षिक

(कोर्स १११ ते ११४ एम.ए. भाग १ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

तबला प्रात्यक्षिक :

ध्येये :

व्यावसायिक दर्जाचा, कलेवर उदरनिर्वाह करू शकेल असा कलाकार निर्माण व्हावा.

अभ्यासक्रम :

दोन गटांत विभागलेल्या चार प्रकारच्या तबलावादनप्रकारांचा अभ्यास :

गट १) एकलवादन

गट २) साथसंगत : अ) गायनसाथ (शास्त्रीय, उपशास्त्रीय, सुगम)

आ) तंतुवादनसाथ

इ) नृत्यसाथ (कथक अभिप्रेत आहे)

१. विद्यार्थ्यास वरीलपैकी गट १ किंवा गट २ पैकी एक मुख्य विषय म्हणून निवडता येईल.

२. गट २ मधील विषय मुख्य म्हणून निवडल्यास गट १ चा विषय (एकलवादन) दुय्यम म्हणून आवश्यक असेल.

३. मुख्यविषय गट १ असेल तर दुय्यम विषय गट २ मधील कोणताही एक विषय निवडता येईल.

४. गट २ मधील दोन विषय मुख्य आणि दुय्यम म्हणून घेता येणार नाहीत.

गट १ : एकल तबलावादन (मुख्य विषय)

१. त्रिताल

अ) घराणेदार पेशकारवादनाचे सखोल प्रस्तुतीकरण.

आ) तिस्र जातीचा एक कायदा व मिश्र जातीचा एक कायदा आणि त्याचे किमान ७-८ पलट्यांसह प्रस्तुतीकरण.

इ) मिश्र जातीचा एक रेला व त्याचे किमान ६ पलट्यांसह प्रस्तुतीकरण.

ई) दिंगनग, धीनगीन किंवा तकतिरकिटतक ह्या शब्दांनी युक्त असलेल्या रेल्याचे किमान ६ पलट्यांसह सादरीकरण.

उ) प्रत्येक घराण्याची किमान १ पूर्ण संकल्पित रचना (गत-तुकडा).

ऊ) किमान दोन अनाघात रचना (गत/तुकडा).

ए) तिहाईविरहित किमान दोन घराणेदार गती (पैकी एक फरद गतीचा प्रकार असावां).

ऐ) धिरधिर/धागेतिट/धेत्धेत् त्रकधेत् अशा शब्दरचनांचा प्रयोग असलेल्या किमान २ बंदिशी, ज्या तिहाईयुक्त असाव्यात.

२. अन्यताल :

अ) किमान १५ मिनिटे रूपक आणि झपताल या तालांत स्वतंत्र वादन प्रभावीपणे करण्याची क्षमता; यांमध्ये पेशकार, कायदा, रेला, आणि गत, तुकडे यांचा समावेश अपेक्षित.

आ) अन्य कोणत्याही एका विषम मात्रांच्या तालात किमान १० मिनिटे सर्व वादन व प्रकारांनी युक्त असे प्रभावी एकलवादन करता येणे.

साथसंगत-दुय्यम विषय

सर्व साथसंगतप्रकारांना आवश्यक :

१) धमार, झुमरा, झपताल या तालांची एकपट, दुप्पट, तिप्पट म्हणणे व वाजविणे.

२) दीपचंदी, केहरवा, धुमाळी, पंचमसवारी इ. ठेके प्रभावीपणे वाजविता येणे.

अ. गायन साथ (दुय्यम विषय) :

१) गायनाबरोबर परिणामकारक ठेका वाजविण्याची क्षमता.

२) धीम्या ख्यालाचे ठेके वाजविता येणे (त्रिताल, तिलवाडा, एकताल); तसेच ठेका भरणे. छोटे मुखडे/मोहरे वाजवून समेवर येणे.

३) मध्यलयीत साथीमध्ये वेगवेगळ्या आकर्षक मुखड्यांचा प्रयोग करणे आणि किमान ४ मोहरे येणे आवश्यक.

४) उपशास्त्रीय गायनाच्या साथीत दीपचंदी, केहरवा, दादरा या तालांमध्ये परिणामकारक ठेके वाजवून त्यांचा एकपट, दुप्पट या लयीत विविध लग्ग्यांच्या साहाय्याने कलात्मक विस्तार करून आकर्षकपणे समेवर येण्याची क्षमता.

५) सुगम संगीतप्रकारात केहरवा, दादरा, भजनी ठेका यांचे परिणामकारक वादन व त्यामध्ये विविध प्रकारच्या लग्गींचा वापर करण्याची क्षमता.

६) नाट्यसंगीताची साथ करता येणे.

किंवा

आ. तंतुवाद्य साथ (दुय्यम विषय) :

१) नाधींधींना या ठेक्याची द्रुत लयीत परिणामकारक वादन करण्याची क्षमता (खडा, शाईवरील किंवा चपकीचा प्रयोग करून).

२) वेगवेगळ्या मात्रेपासून हिशोबाच्या तिहाई वाजविण्याची क्षमता.

किंवा

इ. कथक साथ (दुय्यम विषय) :

१) कथक नृत्यातील किमान ४ बंदिशी पढन्त करून वादन करणे.

२) पखवाजी अंगाने धमार/चौताल या तालात किमान ४ बंदिशींचे प्रभावीपणे सादरीकरण.

३) तत्कारची साथसंगत.

गट २ : साथसंगत (मुख्य विषय) :

सर्व संगतकारांना आवश्यक :

१) तबला स्वरात मिळवता येणे.

२) स्वरओळख करता येणे.

३) गायन अथवा तंतुवाद्यातून सादर केलेल्या गतींचा मुखडा ओळखण्याची क्षमता.

४) वजनदार, लयदार ठेके वाजविण्याची क्षमता असणे.

५) साथसंगतीमधून अनुरूप लयीचा प्रयोग.

६) साथ करत असलेल्या कलाकाराशी कलेच्या सादरीकरणात संयमी आणि साहाय्यकारी साथसंगत.

७) तबलावादनातील रचना हातावर तालक्रिया करून पढन्त करता येणे.

गायन साथसंगत (मुख्य विषय) :

१) ठेक्याच्या अक्षराने विलंबित लयीत निव्वळ ठेका वाजविता येणे, तसेच ठेकाभरी करता येणे.

२) ठेक्याच्या विविध लयींत छोटे मुखडे वाजवून समेवर येण्याची क्षमता.

३) मध्यलयीतील साथीमध्ये वेगवेगळ्या मुखड्यांचा प्रयोग करणे, किमान चार मुखडे.

४) तिलवाडा, आडा चौताल, धीमा एकताल, अध्धा, चौताल या तालांत समर्थपणे साथसंगत करण्याची क्षमता.

५) बडा–छोटा ख्याल, धृपद, तराणा, भावगीत, भक्तिगीत, नाट्यगीत यांची प्रभावी साथसंगत करण्याची क्षमता.

वाद्य साथसंगत (मुख्य विषय) :

१) विविध लयकारींचा अभ्यास.

२) वेगवेगळ्या तालांत वेगवेगळ्या तिहाया वाजविण्याचा सखोल अभ्यास करणे.

३) द्रुत लयीत नाधींधींना प्रभावीपणे वाजविण्याची क्षमता. विविध निकासांद्वारे नाधींधींना समर्थपणे वाजविता येणे.

४) मसीतखानी, रजाखानी गत रचनांचा ताल लयीच्या दृष्टिकोनातून अभ्यास.

कथक साथसंगत (मुख्य विषय) :

१) कथक नृत्यातील विविध मुळाक्षरांचा तबल्यावरील निकासाचा अभ्यास.

२) कथकच्या भाषेतील त्रितालामध्ये प्रत्येकी तीन तिहाई, परन, चक्रधार – वादन आणि पढन्त.

३) झपताल, रूपक यांमध्ये प्रत्येकी दोन तिहाई, परन, चक्रधार – पढन्त आणि वादन.

४) तत्कार.

५) खुला बाज वाजविण्याची क्षमता.

तबला एकलवादन (दुय्यम विषय) :

१) रूपक तालामध्ये एक कायदा चार पलट्यांसहित.

२) झपतालामध्ये एक कायदा चार पलट्यांसहित.

३) रूपक, एकताल व झपताल यांमध्ये प्रत्येकी दोन मोहरे.

मंचप्रदर्शन	एकूण १०० गुण	
अ) एकल तबलावादन (मुख्य) :		
१) त्रिताल एकल	२० मिनिटे	५० गुण
२) इतर ताल एकल	१० मिनिटे	५० गुण
३) नृत्य, वाद्य आणि गायन संगत	१५ मिनिटे	३० गुण
आ) साथसंगत (मुख्य) :		
१) गायन (मुख्य विषय) :	२० मिनिटे	६० गुण
बडा ख्याल, छोटा ख्याल,		
सुगम संगीत (नाट्यगीत/भावगीत/	१० मिनिटे	
अभंग आणि क्र. ४ खाली दर्शविल्याप्रमाणे.		
२) तंतुवाद्य (मुख्य विषय)		
अ) कोणत्याही दोन तालांत साथसंगत	२५ मिनिटे	
आ) उपशास्त्रीय वादनप्रकारांची संगत	५ मिनिटे	६० गुण
आणि क्र. ४ खाली दर्शविल्याप्रमाणे.		

३) कथक संगत (मुख्य विषय) : २० मिनिटे ६० गुण
अन्य दोन ताल
वंदना, ठुमरी, तराणा इ. – १० मिनिटे
आणि क्र. ४ खाली दर्शविल्याप्रमाणे.

४) तबला एकल (दुय्यम विषय) (१,२,३ करिता आवश्यक) :
अ) एकल त्रिताल
आ) अन्य तालात एकल १५ मिनिटे ४० गुण

गुणांची विभागणी

तबला प्रात्यक्षिक :

गुरूंकडून	प्रथम सत्र –		१४० गुण
	द्वितीय सत्र –		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र –		२० गुण
	द्वितीय सत्र –		२० गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून	–		३०० गुण

एम ए. भाग २ (संगीत)

विषयसंकेत ३०१ : उपयोजित संगीत

सत्र १ — ३ श्रेयांक

संगीत

१. उपयोजित संगीताची संकल्पना
२. पार्श्वसंगीत : रंगभूमीसाठी, चित्रपटासाठी, दूरदर्शन मालिका आणि श्रुतिकांसाठी
३. नाट्यसंगीत
४. समूहगान
५. वृंद-वादन

विषयसंकेत ४०१ : उपयोजित संगीत

सत्र २ — ३ श्रेयांक

संगीत

१. व्यायाम संगीत – प्रांगणीय संगीत
२. जाहिरात संगीत
३. लोकशिक्षणासाठी संगीत
४. धार्मिक संगीत

तबला

विषयसंकेत १०१ : तबला व पखवाज वादनातील विविध घराण्यांचा सूक्ष्म अभ्यास व रसग्रहण

३ श्रेयांक

सत्र १

तबला व पखवाजवादनातील विविध घराण्यांचा सूक्ष्म अभ्यास व रसग्रहण.

विषयसंकेत २०१ : तबला व पखवाज वादनातील विविध घराण्यांचा सूक्ष्म अभ्यास व रसग्रहण

३ श्रेयांक

सत्र २

तबला व पखवाजामधील रचनांतील शब्दालंकार, छंदवृत्त आणि काव्यसौंदर्य.

संदर्भ ग्रंथ :

१) *तबला* – डॉ. आबान मिस्त्री.
२) *तबला* – पं. अरविंद मुळगांवकर
३) *तबला कला और शास्त्र* – पं. सुधीर माईणकर

विषयसंकेत ३०२ : आशियाई संगीत

सत्र १ — ३ श्रेयांक

संगीत

१. पर्शियन संगीत

२. जपानी संगीत

विषयसंकेत ४०२ : आशियाई संगीत

सत्र २ — ३ श्रेयांक

संगीत

१. चिनी संगीत

२. नेपाळी संगीत

तबला

विषयसंकेत ३०२ : संगीत रत्नाकरातील ताल अध्यायाचे सूक्ष्म अध्ययन

सत्र १ — ३ श्रेयांक

संगीत रत्नाकरातील ताल अध्यायाचे सूक्ष्म अध्ययन, छंदशास्त्र आणि तबला.

विषयसंकेत ४०२ : संगीत रत्नाकरातील ताल अध्यायाचे सूक्ष्म अध्ययन

सत्र २ — ३ श्रेयांक

तबलावादनातील सौंदर्यशास्त्र :

१) मागील वर्षी झालेल्या तबल्यातील सौंदर्यकल्पनांची पूर्ण उजळणी.

२) घराण्याच्या शिस्तबद्ध सादरीकरणातील सौंदर्य.

३) खालीभरीतील सौंदर्य.

४) पढन्त आणि सौंदर्य.

५) रसनिर्मिती.

६) तबल्यातील सौंदर्य या विषयाचा सर्वांगीण अभ्यास.

संदर्भ ग्रंथ :

तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत ३०३ : संगीतविषयक लेखन

सत्र १ **३ श्रेयांक**

सूचना : गायन व तबल्याच्या विद्यार्थ्यांसाठी समाईक

१. संगीत : समीक्षा, संकल्पना व बदलते प्रवाह
२. चरित्रात्मक लेखन
३. ऐतिहासिक लेखन

विषयसंकेत ४०३ : संगीतविषयक लेखन

सत्र २ **३ श्रेयांक**

६. संगीतातील नवे प्रवाह / वैचारिक लेखन
७. वृत्तपत्रीय लेखन

तबला

विषयसंकेत १०३ : तबला आणि पखवाज वादनविषयक लेखन

३ श्रेयांक

सत्र १

१. तबला आणि पखवाज विषयक उपलब्ध साहित्याचा परिचय
२. कला, शास्त्र व तबलावादन

विषयसंकेत २०३ : तबला आणि पखवाज वादनविषयक लेखन

३ श्रेयांक

सत्र २

३. कला, शास्त्र आणि तबलावादन
४. तबलावादनातील संकल्पना

संदर्भ ग्रंथ :

तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत ३०४ : प्रयोगजीवी कलांची संशोधनप्रणाली

सत्र १ **३ श्रेयांक**

१) संशोधन म्हणजे काय?

२) संशोधन-योजन म्हणजे काय?

३) संशोधनाच्या पद्धती :

अ) ऐतिहासिक

आ) वाचनालय

इ) मुलाखत

ई) प्रयोग

उ) वर्णनात्मक :

१) परीक्षण २) मूल्यमापन ३) संशोधन

४) शोधनिबंधाच्या विषयाची निवड

५) विषयामागचा अभ्युपगम - विधान - सिद्ध/असिद्ध

६) संशोधन-विषयाचे नेमकेपण

७) शोधनिबंधाचे शीर्षक

८) शोधनिबंध लेखन-पद्धती :

अ) शास्त्रीय पद्धत

आ) भाषा

इ) अर्थनिर्णयन

ई) तपासणी

९) साधने

अ) प्रश्नावली

आ) प्रारूपे : भाषिक/निर्भाषिक, व्ही.सी.डी., सी.डी., कॅसेट्स, टेप्स, दृक्-श्राव्य साधने, पुस्तके, लिखित सामग्री आणि साहित्य

इ) आलेख

ई) तौलनिक विश्लेषण

१०) संगणक सामग्री-विश्लेषण (प्रयोग-पद्धती फक्त)

११) निष्कर्ष

विषयसंकेत ४०४ : प्रयोगजीवी कलांची संशोधनप्रणाली

सत्र २ **३ श्रेयांक**

एका शोधनिबंधाचे लेखन आणि सादरीकरण

संदर्भ ग्रंथ :

1) *Research Methodology - Methods & Techniques* : C. R. Kothari
2) *Research in Education* : John W. Best & James V. Kahn
3) *Introduction to Research* : Hillway T.
4) *Research Methodology in Social Sciences* : B. C. Tandon
5) : Dr. S. G. Malashe.

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग २ – संगीत : प्रात्यक्षिक

(कोर्स २११ ते २१४ एम.ए. भाग २ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

प्रात्यक्षिक :

पुढीलप्रमाणे १५ पैकी कोणतेही १० राग निवडणे आवश्यक. त्याचबरोबर भैरवी रागाचा अभ्यास आवश्यक. तसेच एम.ए. भाग १ मधील रागही गाऊन दाखविण्याची क्षमता.

रागसंख्या :

१. जोगकंस	६. मधुकंस	११. गोरख कल्याण
२. श्री	७. शुद्धकल्याण	१२. मेघ
३. पूर्वी	८. पूरिया कल्याण	१३. बैरागी
४. केदार	९. ललत	१४. भूपाल तोडी
५. कोमल रिषभ आसावरी	१०. गौड मल्हार	१५. कौसी कानडा

प्रात्यक्षिक एम. ए. – १. सूचना १ ते ७

८) राग सादरीकरणामध्ये बंदिशीची घराण्याच्या वैशिष्ट्यानुसार व्यवस्थित मांडणी असणे आवश्यक.

९) रागमाला, चतरंग, त्रिवट यांपैकी किमान एकतरी बंदीश येणे आवश्यक.

मंचप्रदर्शन : रंगमंचावरील मैफिलीचे प्रस्तुतीकरण २५ मि. आवश्यक.
शास्त्रीय २० मिनिटे
उपशास्त्रीय ५. मिनिटे

संगीत प्रात्यक्षिक :

गुरुंकडून	प्रथम सत्र –		१४० गुण
	द्वितीय सत्र –		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र –		२० गुण
	द्वितीय सत्र –		२० गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून	–		३०० गुण

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग २ – संगीत (तबला) : प्रात्यक्षिक

(कोर्स २११ ते २१४ एम.ए. भाग १ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

तबला प्रात्यक्षिक :

गट १ : एकलवादन (मुख्य विषय)

मागील सर्व (चारही वर्षांच्या) अभ्यासक्रमाची उजळणी आवश्यक आहे.

१) अन्य तालवादन

अ) मत्त ताल (९ मात्रा), रुद्रताल (११ मात्रा) या तालात फर्शबंदीयुक्त एकलवादन (अंदाजे १५ मिनिटे) या सादरीकरणांत विविध वादनप्रकारांचा खाली दर्शविल्याप्रमाणे अंतर्भाव :

१) पेशकारवादनाचे सखोल प्रस्तुतीकरण.

२) तिस्र आणि चतस्र जातीचे फर्शबंदीयुक्त दोन कायदे व दोन रेले ६ पलट्यांसह सादर करणे.

३) गत–तुकडा; वेगवेगळ्या प्रकारच्या किमान १० रचना.

२) त्रिताल

अ) मिश्र जातीच्या किमान दोन बंदिशी – गत, तुकडा इ. प्रकारांतील.

प्रत्येकी १ उठान, आमद, फरद, फर्माईशी चक्रदार, कमाली चक्रदार, नौहक्का

प्रत्येकी १ अनाघात, अतीत, मोहरा, चलन – रौंसहित.

वरील सर्व रचना टाळी धरून म्हणता येणे.

आ) घराणी :

दिल्ली, अजराडा, फरुखाबाद, लखनऊ, बनारस व पंजाब या घराण्यांची वैशिष्ट्ये दाखविणाऱ्या पूर्वसंकल्पित रचनांचे सादरीकरण.

इ) अन्य ताल :

१) १३,१५ मात्रांच्या तालांमध्ये तिहाई बांधण्याची क्षमता.

२) रुपक, झपताल, जयताल मध्ये किमान १ रेला विस्तारासहित वाजविण्याची क्षमता.

३) १३, १५ मात्रांच्या तालांत प्रत्येकी २ गततुकडाप्रकारातील रचना.

साथसंगत (दुय्यम विषय)

सर्व साथसंगतप्रकारांना आवश्यक :

१) तबला आणि तानपुरा स्वरात मिळवता येणे.

२) वजनदार ठेका वाजविण्याची क्षमता असणे.

३) तबलावादनातील रचना हातावर तालक्रिया करून पढन्त करता येणे.

४) चौताल, धमार हे ताल पखवाज अंगाने वाजविता येणे.

५) आडाचौताल, सवारी, झुमरा हे ठेके धीम्या लयीत वाजविणे. याच ठेक्यात छोटे मुखडे वाजवून समेला येण्याची कुशलता.

६) दोनात तीन आणि तिनात चार ही लयकारी टाळी धरून करून दाखविणे.

अ) गायन साथ

१) झुमरा, आडाचौताल, सवाही ह्यांचे धीम्या लयीतील ठेके आणि त्याच लयीत आकर्षक मुखडे/मोहरे/तिहाई वाजवून समेला येण्याची क्षमता.

२) मध्यलयीत साथीमध्ये वेगवेगळ्या आकर्षक मुखड्यांचा प्रयोग करणे (किमान ४).

३) उपशास्त्रीय गायनाच्या साथीत (दीपचंदी, केहरवा, दादरा) अनुरूप ठेके वाजविता येणे आणि त्यांचा कलात्मक विस्तार करण्याची क्षमता.

किंवा

आ) तंतुवाद्य साथ

१) त्रिताल, रूपक, झपताल आणि एकताल (द्रुत लय) या तालांत साथसंगत करण्याची क्षमता.

२) त्रितालात वेगवेगळ्या मात्रेपासून विविध दमाच्या तिहाई वाजविण्याची क्षमता (४ प्रकार).

३) नाधींधींनाचा विविध लयींत, विविध निकासांचा तयारीत प्रयोग.

किंवा

इ) कथक साथ

१) कथक नृत्यातील किमान १० बंदिशींचे पढन्त करून वादन करणे.

२) तेवरा आणि शूल तालामध्ये (सूलताल) किमान ४ बंदिशींचे प्रभावीपणे सादरीकरण.

३) तत्कारची साथसंगत आणि अक्षरांचा क्रम बदलून चार पलटे तयारीत वाजविण्याची क्षमता.

गट २ : साथसंगत (मुख्य विषय)

सर्व संगतकारांना आवश्यक :

१) तबला आणि तानपुरा स्वरात मिळवता येणे.

२) स्वरओळख करता येणे.

३) गायन अथवा तंतुवाद्यातून सादर केलेल्या मुखड्याला तबल्याच्या अनुरूप बोलांच्या साहाय्याने सादर करण्याची क्षमता.

४) वजनदार, लयदार, आसदार आणि मुख्य संगीतप्रकाराला पोषक व पूरक ठेका वाजविण्याची क्षमता असणे.

५) उपज अंगाच्या साहाय्याने साथसंगत करण्याची क्षमता.

६) स्वर-व्यंजनात्मक नादमय (modulations) शब्दांचा प्रभावी उपयोग.

७) साथ करत असलेल्या कलाप्रकाराशी कलेच्या सादरीकरणात पूर्ण तादात्म्य साधणे. त्याच्याशी एकरूप होण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे.

गायन साथसंगत

१) राग आणि त्यातील बंदिशीच्या मुखड्याची ओळख.

२) रागप्रकृती अनुरूप साथसंगत.

३) धमार, ठुमरी, गझल, दादरा इ. गायन प्रकारांना अनुरूप व परिणामकारक साथसंगत करण्याची क्षमता.

४) झुमरा, पश्तो आणि पंजाबी हे ठेके समर्थपणे वाजविण्याची क्षमता.

५) मध्य लयीतील ठेक्यात उपज अंगाने मुखडे वाजवून योग्य प्रकाराच्या शब्दांनी/ तिहाईने मुखड्याचे तोंड पकडण्याची क्षमता.

वाद्य साथसंगत

१) वेगवेगळ्या हिशोबाच्या आणि विविध विराम कालांच्या तिहाया साथसंगतीतून प्रभावीपणे वाजविण्याची क्षमता.
(उदा. त्रिताल, झपताल, रूपक, आडाचौताल, सवारी)

२) उपज अंगाच्या वादनतंत्राचा सखोल अभ्यास.

३) ९,११,१३, ७१/२ आणि १०१/२ मात्रांच्या तालात प्रभावीपणे साथसंगत करण्याची क्षमता.

४) सवाल-जवाब.

कथक साथसंगत (मुख्यविषय)

१) त्रिताल – तत्कार, तिस्र जाती, चतुस्र, मित्र, संकीर्ण जाती.

२) उठान, थाट, आमद, तोडे, चक्रदार इ. प्रत्येकी दोन रचना अशा रचनांचा संग्रह व त्या प्रभावीपणे वाजविता येणे आणि त्यांची पढन्त करणे.

३) २ कवितापरण, २ स्तुतिपरण, २ परमेलु.

४) झपताल आणि धमार या तालांमध्ये तत्कार प्रत्येकी तीन पलटे.

५) गत, गत निकास, ठुमरी आदी नृत्यप्रकारांत रसभाव निर्मितीकरिता अनुरूप संगत करणे.

६) सवाल–जवाब.

तबला एकलवादन

१) आडाचौताल, सवारी या तालांमध्ये सर्व वादनप्रकारांनी युक्त १५ मिनिटे वादन करण्याची क्षमता.

२) विविध घराण्यांच्या खास वैशिष्ट्यांचा अभ्यास आणि कोणत्याही दोन घराण्यांची वैशिष्ट्ये दाखविणाऱ्या कोणत्याही दोन बंदिशींचे सादरीकरण.

मंचप्रदर्शन	**एकूण**	**१०० गुण**
अ) १) एकल तबलावादन (मुख्य विषय)		
१) त्रिताल	२० मिनिटे	४० गुण
२) इतर दोन तालांत एकल (१ ताल अप्रचलित)	प्रत्येकी १० मिनिटे	३० गुण
२) साथगंत (दुय्यम विषय)		
१) नृत्य, वाद्य किंवा गायन साथसंगत	१५ मिनिटे	३० गुण
आ) साथसंगत (मुख्य विषय) :		
१) गायन (मुख्य विषय)		
बडा ख्याल, छोटा ख्याल, ठुमरी, गझल, दादरा	२० मिनिटे	
सुगम संगीत (नाट्यगीत/भावगीत/अभंग) आणि क्र. (४) खाली दर्शविल्याप्रमाणे	१० मिनिटे	३० गुण
२) तंतुवाद्य (मुख्य विषय)		
अ) कोणत्याही दोन तालांत साथसंगत	२० मिनिटे	
आ) ठूमरी, धून साथसंगत	१० मिनिटे	६० गुण

३) कथक (मुख्य विषय)

त्रिताल		
अन्य दोन ताल	२० मिनिटे	
वंदना, ठुमरी, तराणा इ.	१० मिनिटे	६० गुण
आणि क्र. (४) खाली दर्शविल्याप्रमाणे		

४) तबला एकल (दुय्यम विषय) (१,२,३ करिता आवश्यक)

अ) त्रिताल		
आ) ११ मात्रा /९ मात्रा (अप्रचलित ताल)	१५ मिनिटे	४० गुण

तबला प्रात्यक्षिक :

गुरुंकडून	प्रथम सत्र –		१४० गुण
	द्वितीय सत्र –		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र –	गृहपाठ १ –	२० गुण
		गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र –		२० गुण
	द्वितीय सत्र –		२० गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून	–		३०० गुण

एम.ए. भाग १ (नृत्य)

विषयसंकेत १०१ : अभिनयदर्पण आणि नाट्यशास्त्र

सत्र १ — ३ श्रेयांक

अभिनयदर्पण : भरतनाट्यम् आणि कथक शैलींच्या दृष्टिकोनातून अभिनयदर्पणाचा अभ्यास या ग्रंथाचे विशेष, काळ, ग्रंथकार, घटक यांचा सखोल अभ्यास.

नाट्यशास्त्र : या ग्रंथाचे विशेष, काळ, ग्रंथकार, घटक यांचा सखोल अभ्यास.

भरतनाट्यम् :

१. *नाट्यशास्त्र* : भरतमुनी या ग्रंथाचा संपूर्ण अभ्यास.

कथक :

१. *अभिनयदर्पण* : नंदिकेश्वर या ग्रंथाचा संपूर्ण अभ्यास
२. *Mirror of Gesture* - Dr. Aanandkumar Swami
३. *अभिनयदर्पण* – देवदत्त शास्त्री
४. *कथकदर्पणदीपिका* – पं. रोहिणी भाटे
५. *Tandava Lakshanam* - Naidu Narayan Swami Venkata

विषयसंकेत २०१ : संगीत रत्नाकर आणि इतर ग्रंथ

सत्र १ — ३ श्रेयांक

नाट्यशास्त्रोत्तर ग्रंथ : *संगीतदर्पण* (चतुर दामोदर), *अभिनव भारती* (अभिनव गुप्त), *संगीतरत्नाकर* (शारंगदेव), *नृत्यरत्नावली* (जायसंतावती) या ग्रंथातील नृत्याध्यायांचा आढावा. या ग्रंथांचे विशेष, काळ, ग्रंथकार, घटक यांचे समालोचन, विवेचनातील साधर्म्य/फरक, प्रत्यक्ष नृत्यरचनांबद्दल या ग्रंथातून आलेले संदर्भ, त्यांची आजच्या काळातील प्रतिबिंबे.

संदर्भ ग्रंथ :

Natyashastra - Board of Scholars.

उर

विषयसंकेत १०२ : नृत्यरचनांचा सर्वांगीण अभ्यास

३ श्रेयांक

सत्र १

कथक :

१. नृत्यकलेचा उगम – विकास
साधन – मानवी देह
माध्यम – अंग, प्रत्यंग, उपांगाचे सूचक, प्रतीकात्मक आणि सांकेतिक संचलन व त्यांतील गती आणि स्थिती म्हणजेच एकूण देहबोली.

२. कथक नृत्याचा सांस्कृतिक विकास
उपासनापर्व, सामंतीयपर्व (दरबार), संस्कृतीपर्व (आधुनिक).

३. नृत्यप्रदर्शनाचे प्राचीन व अर्वाचीन स्वरूप:

भरतनाट्यम् :

प्रात्यक्षिक प्रयोगाचे प्राचीन व अर्वाचीन स्वरूप, रचनास्वरूपातील बदलांचा आढावा, विविध रचनाप्रकारांचे आकृतिबंध व त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास, जुन्या ग्रंथांत वर्णन केलेले परंतु आज अस्तित्वात नसलेले रचनाप्रकार.

विषयसंकेत २०२ : नृत्यरचनांचा सर्वांगीण अभ्यास

३ श्रेयांक

सत्र २

कथक :

१. विविध रचनाप्रकारांचे आकृतिबंध व त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास.
२. कथकमधील बंदिशीचे (प्राचीन व आधुनिक) नृत्त व नृत्य यांमध्ये वर्गीकरण.
३. कथक नृत्यातील परंपरा व नवता.

भरतनाट्यम् :

नृत्यरचनांमधील साहित्यगुण, वैशिष्ट्ये, आवश्यक गोष्टी, नृत्यरचनेतील संगीताची वैशिष्ट्ये. नृत्यरचनांच्या क्षेत्रात गेल्या पन्नास वर्षांतील नवीन सृजन, बदलत्या काळास अनुसरून नवीन दिशांचा विचार.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *Classical Dance Tradition of India* - Mohan Khokar
२. *Kathak* - Sunil Kothari
३. *कथक नृत्यशिक्षा (भाग १ व २)* – गुरू दधिच
४. *Indian Classical Dance* - Kapila Vatsyayan
५. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०३ : पौर्वात्य व पाश्चिमात्य सौंदर्यशास्त्र

सत्र १ — ३ श्रेयांक

१. सौंदर्यमीमांसेचे स्वरूप व आणि व्याप्ती.
२. कलेचे स्वरूप आणि व्याप्ती.
कला – अनुकरण, संप्रेषण, प्रस्तुतीकरण, अभिव्यक्ती, सृजन.
३. कलानिर्मितिप्रक्रिया व कलास्वाद प्रक्रियास्वरूप, तुलना व वैशिष्ट्ये.
४. सौंदर्य संकल्पनेच्या स्वरूपाविषयी विविध विचारवंतांची मते सौंदर्यानुभवाचे स्वरूप व वेगळेपण. सौंदर्यानुभवाचे मानवी जीवनावरील परिणाम.
५. सौंदर्य व आनंद.
६. कला, सृष्टी, सौंदर्य व सृजनशीलता.

विषयसंकेत २०३ : पौर्वात्य व पाश्चिमात्य सौंदर्यशास्त्र

सत्र २ — ३ श्रेयांक

१. भरतमुनींच्या नाट्यशास्त्रानुसार कलेचे स्वरूप व प्रयोजन.
२. रसाचे स्वरूप, रसनिर्मितिप्रक्रिया, रसास्वाद, रसस्वाद, रससंख्या, भरतमुनिप्रणीत भावविचार – स्वरूप, प्रकार व वैशिष्ट्ये.
३. गुण, रीती, अलंकार, वक्रोक्ती यांचे स्वरूप.
४. प्रतिभेचे स्थान, स्वरूप, महत्त्व, प्रकार व कार्य.
५. नृत्यकलेत सौंदर्याविष्काराचे आणि सौंदर्यानुभूतीचे स्वरूप.
६. पौर्वात्य आणि पाश्चिमात्य परंपरांमधील सौंदर्यविषयक विचारांतील ठळक साम्य–भेद.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *सौंदर्याचे व्याकरण* (दुसरी आवृत्ती) डॉ. सुरेंद्र बारलिंगे
२. *कला आणि सौंदर्य* – डॉ. सुरेंद्र बारलिंगे
३. – बा. सी. मर्ढेकर
४. *सौंदर्यमीमांसा* – रा. भा. पाटणकर
५. *The Theory of Beauty* - Mathuen, London, 1962, E. F. Carriet
६. *Aesthetics* - Hutchinson, London, 1970, W. Charlton
७. *Introducery Readings in Aesthetics* - Hospers John
८. *Aesthetics* - Bendetto Corce
९. *A History of Aesthetics* - Bernard Bosanquet
१०. *रससिद्धान्त* – नगेंद्र

११. *रसविमर्श* – के. ना. वाटवे
१२. *नाट्यशास्त्र* – भरतमुनी
१३. *Classical Indian Dance in Literature and the Arts* - Sangeet-Natak Akademi, New Delhi, 1968, Kapila Vatsyayana
१४. *भरतमुनींचे नाट्यशास्त्र* – गोदावरी केतकर.

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग १ – नृत्य : प्रात्यक्षिक

(कोर्स १११ ते ११४ एम.ए. भाग १ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

प्रात्यक्षिक

खालील अभ्यासक्रमांपैकी प्रथम व द्वितीय सत्रांतील अभ्यासक्रमाची माहिती संबंधित गुरूंकडून विद्यार्थ्यांना प्रथम सत्राच्या सुरुवातीसच दिली जाईल.

कथक :

प्रथम सत्र

१. कथकचा संपूर्ण वस्तुक्रम सादर करणे. (ताल–त्रिताल; विलंबित ते द्रुत) ठुमरी, गीत, भजन, बंदीश यापैकी १ – गतभाव यासह (३० मिनिटे)

२. धमार, रुद्र किंवा अष्टमंगल (भाग ११), रासताल (१३ मात्रा) यांपैकी तालात नृत्त वस्तुक्रम.

द्वितीय सत्र

३. दिलेल्या बंदिशीवर अथवा रचनेवर (नृत्य) स्वतः संरचना करून सादर करणे. सरगम, तराणा, त्रिवट यांपैकी एक. (१० दिवस आधी बंदीश देण्यात येईल.)

४. झपताल, चौताल, रूपक (अनिवार्य) समग्र तयारी.

* दोन्ही सत्रांच्या मंचप्रदर्शनात दोन वेगळे ताल सादरीकरणासाठी निवडावेत. त्यांपैकी एकदा समग्र तीनताल अनिवार्य.

गुरूंकडून १ ल्या सत्राच्या शेवटी पूर्ण केलेला अभ्यासक्रम दुसऱ्या सत्रात संदर्भासाठी ठेवावा.

भरतनाट्यम् :

प्रथम सत्र

१. अलारिपु संकीर्ण

२. नृत्त आणि अभिनय असणारी रचना सादर करणे. *

३. जावळी *

मौखिक :

१. नट्टुवांगम्– संकीर्ण अलारिपु (तालम्वर)

२. शिकविलेल्या रचनेशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

द्वितीय सत्र

१. वर्णम् *

२. पारंपरिक नृत्तरचनेची संरचना/कोरिओग्राफी *

मौखिक :

१. आधी शिकलेल्या तिल्लानाचे गाऊन नट्टुवांगम् (तालम्वर) करणे.

२. शिकविलेल्या रचनेशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

* रचनेची प्रस्तावना स्वतः लिहून करणे.

गुणांची विभागणी

प्रात्यक्षिक :

गुरुंकडून	प्रथम सत्र	–		१४० गुण
	द्वितीय सत्र	–		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र	–		१५ गुण
	द्वितीय सत्र	–		१५ गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून		–		३५० गुण

एम ए. भाग २ (नृत्य)

विषयसंकेत ३०१ : नृत्यसमीक्षा

सत्र १ — ३ श्रेयांक

समीक्षा कोणासाठी व कशासाठी या प्रश्नांचा सर्वांगीण विचार. समीक्षेच्या मूलतत्त्वांचा अभ्यास -- (सर्वेक्षण). विविध नृत्यशैलींतील बऱ्यावाइटांचे निकष, विविध नृत्यप्रकारांचे सौंदर्यशास्त्र, समीक्षेचे प्रकार, कालसापेक्ष बदल, समीक्षांचे संकलन – समीक्षा कशी असावी व कशी असू नये यांच्या उदाहरणांचा टीकात्मक अभ्यास. प्रत्यक्ष समीक्षा लिहिण्याचा अनुभव, समीक्षणांसाठी आवश्यक पूर्वपीठिका.

किंवा

ह्याविषयाऐवजी आपण एका विषयाचे श्रेयांक (३) इतर कोणत्याही विभागाकडून आणावेत.

विषयसंकेत ४०१ : नृत्यकलेचे अध्यापनशास्त्र

सत्र १ ले — ३ श्रेयांक

१. प्रस्थापित अध्यापनशास्त्रातील मूलतत्त्वांचा नृत्याच्या संदर्भात वापर.
२. गुरु-शिष्य परंपरा, गुरुकुल पद्धती या प्राचीन शिक्षणपद्धती व त्यामागील उद्दिष्टे व त्यांचा आधुनिक कालसंदर्भातील विचार.
३. शिक्षणात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर (दृक्-श्राव्य, उपकरणे, संगणक, वगैरे)

संदर्भ ग्रंथ :

तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत ३०३ : नृत्यसंरचना (कोरिओग्राफी)

सत्र १ — ३ श्रेयांक

१) नृत्यसंरचना :
   अ) स्थल (अवकाश), काल (समय), ऊर्जा (शक्ती)
   आ) अवकाशाच्या सर्व मिती, स्तर, पातळी, दिशा, इ.
   इ) रंगमंचाचा संरचनेसंदर्भात विचार.
   ई) संगीत, वाद्यमेळ, साहित्य.

२) पारंपरिक नृत्य रचनांमध्ये संरचनेचा विचार (भरतनाट्यम् आणि कथक)

३) एकल आणि सांघिक नृत्यसंरचनेचा विचार

४) विविध माध्यमांसाठी केली गेलेली नृत्यसंरचना

५) नृत्यसंरचनेसाठी (एकल आणि सांघिक), वेशभूषा, रंगभूषा, नेपथ्य आणि प्रकाश यांचे योगदान आणि विचार

संदर्भ ग्रंथ :

१. *The Intimate Art of Choreography.*
२. *The Making of a Dancer* - Haskell Arnold L.
३. *Creations* - Mrinalini Sarabhai.
४. *Feeling & Form* - Susan Langer.

विषयसंकेत ४०३ : नृत्य व चित्र शिल्प

सत्र २ — ३ श्रेयांक

१. मूलतत्त्वे – बिंदू, रेषा, आकार, रचना या सर्वांचा भावनांशी संबंध–त्यांचे विविध प्रकार–नक्षीचे वेगवेगळे प्रकार व त्यांतील मूलतत्त्वे

२. तोल रचना – सौंदर्यकृतींचे प्रकार, नैसर्गिक, अलंकारिक, भौतिकीय, अमूर्त इ. पुरातन चित्रशैलींचे प्रकार – मिनिएचर, म्युरल, टेम्पोरा इ.

३. रंग – मूळ रंग, दुय्यम रंग – रंगांचा भावनांशी संबंध, रंगसंगती – एकरंग, बहुरंगी, पूरक, विरोधी इ. रंगांच्या छटा, छाया, मिश्रण इ., चित्रातील रंग व पोत आणि नृत्यातील लय व ताल यांचा परस्परावलंबी संबंध

४. जुन्या भारतीय शिल्पाकृती – देवळे, लेणी– कोणार्क, वेरूळ, एलोरा, तंजावर इ. ठिकाणच्या प्रमुख शिल्पाकृती विषयक माहिती. आजची भारतीय शिल्पकला नवे प्रवाह व त्यांचा नृत्याशी संबंध.

संदर्भ ग्रंथ :

१. The ?????

विषयसंकेत ३०४ : प्रयोगजीवी कलांची संशोधनप्रणाली

सत्र १ — **३ श्रेयांक**

१) संशोधन म्हणजे काय?
२) संशोधन–योजन म्हणजे काय?
३) संशोधनाच्या पद्धती :
   अ) ऐतिहासिक
   आ) वाचनालय
   इ) मुलाखत
   ई) प्रयोग
   उ) वर्णनात्मक :
      १) परीक्षण २) मूल्यमापन ३) संशोधन
४) शोधनिबंधाच्या विषयाची निवड
५) विषयामागचा अभ्युपगम – विधान – सिद्ध/असिद्ध
६) संशोधन–विषयाचे नेमकेपण
७) शोधनिबंधाचे शीर्षक
८) शोधनिबंध लेखन–पद्धती :
   अ) शास्त्रीय पद्धत
   आ) भाषा
   इ) अर्थनिर्णयन
   ई) तपासणी
९) साधने
   अ) प्रश्नावली
   आ) प्रारूपे : भाषिक/निर्भाषिक, व्ही.सी.डी., सी.डी., कॅसेट्स, टेप्स, दृक्–श्राव्य साधने, पुस्तके, लिखित सामग्री आणि साहित्य
   इ) आलेख
   ई) तौलनिक विश्लेषण
१०) संगणक सामग्री–विश्लेषण (प्रयोग–पद्धती फक्त)
११) निष्कर्ष

विषयसंकेत ४०४ : प्रयोगजीवी कलांची संशोधनप्रणाली

सत्र २ — **३ श्रेयांक**

एका शोधनिबंधाचे लेखन आणि सादरीकरण

संदर्भ ग्रंथ :

1) *Research Methodology - Methods & Techniques* : C. R. Kothari
2) *Research in Education* : John W. Best & James V. Kahn
3) *Introduction to Research* : Hillway T.
4) *Research Methodology in Social Sciences* : B. C. Tandon
5) : Dr. S. G. Malashe.

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग २ – नृत्य : प्रात्यक्षिक

(कोर्स २११ ते २१४ एम.ए. भाग २ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

प्रात्यक्षिक

खालील अभ्यासक्रमांपैकी प्रथम व द्वितीय सत्रांतील अभ्यासक्रमांची माहिती संबंधित गुरुंकडून विद्यार्थ्यांना प्रथम सत्राच्या सुरुवातीसच दिली जाईल.

कथक :

प्रथम सत्र

१. दोन अनवट रचना.
२. यांतील १ रचनेसह कथक नृत्याचा संपूर्ण वस्तुक्रम कोणत्याही तालात मांडणे.
३. अभिनयासाठी ठुमरी, भजन किंवा गीत १० दिवस आधी दिले जाईल. त्यावर स्वतःची संरचना मांडणे.

द्वितीय सत्र

४. दोन अनवट रचना.
५. यांतील १ रचनेसह कथक नृत्याचा संपूर्ण वस्तुक्रम कोणत्याही तालात मांडणे.
६. दिलेल्या विषयावर समूहात्मक संरचना, विषय – दुसऱ्या सत्राच्या सुरुवातीसच मिळेल. किमान ३ नर्तक आवश्यक. (रचनेचा कालावधी ८ ते १० मिनिटे – ध्वनिमुद्रित संगीत किंवा साथसंगत.)

भरतनाट्यम् :

प्रथम सत्र

१. पदम् *
२. नृत्त आणि अभिनय असलेली रचना (रागमालिका) *
३. सांघिक कोरिओग्राफी (संरचना) – संकल्पना ते अभिव्यक्ती या सर्व टप्प्यांची जबाबदारी. साथीदारांसह नट्टुवांगम् करणे अनिवार्य. *

मौखिक

शिकविलेल्या रचनेशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

सांघिक कोरिओग्राफीशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

द्वितीय सत्र

१. नृत्त आणि अभिनय असलेली रचना *
२. नृत्तरचनेचे (७ ते १० मिनिटे – ज्यामध्ये जति/तिर्माणम् म्हणण्याचा अंतर्भाव अनिवार्य) साथीदारांसह नट्टुवांगम् करणे अनिवार्य. *
३. एकल कोरिओग्राफी – नवीन अभिनयाची (नृत्य) रचना कोरिओग्राफ करून सादर करणे. *

मौखिक

शिकविलेल्या रचनेशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

एकल कोरिओग्राफीशी निगडित कोणताही प्रश्न विचारला जाईल.

* रचनेची प्रस्तावना स्वतः लिहून करणे.

गुणांची विभागणी

प्रात्यक्षिक :

गुरुंकडून	प्रथम सत्र	–		१४० गुण
	द्वितीय सत्र	–		१४० गुण
ललित कला केंद्र	प्रथम सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
	द्वितीय सत्र	–	गृहपाठ १ –	२० गुण
			गृहपाठ २ –	२० गुण
विभागप्रमुख	प्रथम सत्र	–		१५ गुण
	द्वितीय सत्र	–		१५ गुण
वार्षिक परीक्षा : परीक्षकाकडून		–		३५० गुण

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ३६ (प्रत्येक सत्रात ९ श्रेयांकने)

एम ए. भाग १ / भाग २ (नाट्य)

(विद्यार्थ्यांनी खालील सर्व कोर्स दोन शैक्षणिक वर्षात म्हणजे ४ सत्रांत पूर्ण करावेत.)

विषयसंकेत १०१ : आधुनिक रंगभूमी – संकल्पना व प्रवाह *

सत्र १ — **३ श्रेयांक**

अ) जागतिक रंगभूमी (१८५० पासून आजपर्यंत)

१) वाद

१. वास्तवतावाद (Realism) उदा. : इब्सेन – *अ डॉल्स हाउस*
२. स्वाभाविकतावाद (Naturalism) उदा. : गॉर्की – *द लोअर डेप्थ्स*
३. प्रत्ययवाद (Impressionism) उदा. : चेकोव्ह – *द चेरी ऑर्चेड*
४. प्रतीकवाद (Symbolism) उदा. : मायटरलिंक –
५. अभिव्यक्तिवाद (Expressionism) उदा. : स्ट्रिंडबर्ग – *अ ड्रीम प्ले*
६. अतिवास्तवतावाद (Surealism) उदा. : –
७. असंगत नाट्य (Theatre of the Absurd) उदा. : बेकेट – *वेटिंग फॉर गोदो*, युजीन आयनेस्को – *द बॉल्ड सोप्रॅनो*

२) नाट्यगुरू

१. स्तानिस्लावस्की
२. मेअरहोल्ड

विषयसंकेत २०१ : आधुनिक रंगभूमी – संकल्पना व प्रवाह *

सत्र २ — **३ श्रेयांक**

३) वाद

अ) १. कथक रंगभूमी (Epic Theatre) ब्रेख्त – *कॉकेशिअन चॉक सर्कल*
२. मॉडिफाइड रीअलिझम – टेनेसी विल्यम्स – *अ स्ट्रीटकार नेम्ड डिझायर*, *अ ग्लास मिनॅजरी*
३. घटनानाट्य (Happening)
४. परिसर रंगभूमी (Environmental Theatre), *तुघलक* (अल्काझी), *महाभारत* (Peter Brook)
५. सर्वसमावेशक रंगभूमी (Total Theatre) - *Conference of the Birds* (Peter Brook), *घाशीराम कोतवाल* (विजय तेंडुलकर/जब्बार पटेल)

४) नाट्यगुरू
अडॉल्फ आपिआ
गॉर्डन क्रेग
आन्तवीन ऑर्तो

टीपा : १. शीर्षकातील 'आधुनिक', 'रंगभूमी', 'संकल्पना' आणि 'प्रवाह' तसेच 'जागतिक' या संज्ञांचे स्वरूप आणि व्याप्ती स्पष्ट करावी.

२. वरील नाटककारांव्यतिरिक्त जॉर्ज बर्नार्ड, शॉ, ऑस्कर वाइल्ड, जे. एम. बॅरी, लुइजी पिरँदलो, ज्याँ आन्वी, युजीन ओनील, आर्थर मिलर, एडवर्ड आल्बी, थॉर्नटन वाइल्डर, जॉन ऑसबर्न, टी. एस. एलियट, हॅरल्ड पिंटर, टॉम स्टॉपर्ड, सिन्ज, डब्ल्यू. बी. येट्स, लॉर्का, पेटर वाइस अशा नाटककारांचीही ओळख करून घ्यावी.

३. रेगी बुक, कमानी मंच, वेल मेड प्ले, क्लोजेट प्ले, लिव्हिंग न्यूजपेपर चळवळ, मल्टिमीडिआ प्रॉडक्शन्स संकल्पनांचा परिचय करून घ्यावा.

आ. **मराठी रंगभूमी :**

१) १९५० ते २००० या कालखंडांचे स्थूल विशेष, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक इ. या पार्श्वभूमीवर निर्माण झालेली रंगभूमी.
२) व्यावसायिक रंगभूमीचे स्वरूप व कार्य : निर्मिती संस्था, नाटके, प्रयोगांचा दर्जा, आर्थिक व्यवहार, नाट्यगृहे, प्रेक्षक, समीक्षेचे स्वरूप.
३) प्रायोगिक रंगभूमीचे स्वरूप व कार्य : प्रायोगिकतेची संकल्पना, नाट्यनिर्मिती, संस्था, नाट्यगृहांची माहिती, प्रेक्षक, समीक्षा.
४) संगीत रंगभूमी/आधुनिक मराठी संगीत नाटक.
५) बाल रंगभूमी.
६) दलित रंगभूमी.
७) कामगार रंगभूमी.
८) पथनाट्य.
९) विविध नाट्यस्पर्धा.
१०) नाट्यशिक्षणाचे स्वरूप – कार्य – संस्था.
११) रंगभूमिविषयक झालेले लेखन.
१२) प्रेक्षकांच्या अभिरुचीचे स्वरूप.
१३) नाट्यव्यवहाराचे स्वरूप – जाहिरात, व्यवस्था, इ.

अ) जागतिक रंगभूमी (१८५० पासून आजपर्यंत) गुण : ८० %
आ) मराठी रंगभूमी (१९७६ पासून आजपर्यंत) गुण : २० %

संदर्भ ग्रंथ :

१) *Theatre - an Introduction* - Oscar Brockett
२) *History of Theatre* - Oscar Brockett
३) *Theory of Modern Stage* - Eric Buntly
४) *मराठी नाटक व रंगभूमी (भाग २),* – संपा. वि. भा. देशपांडे.

विषयसंकेत १०२ : अभिनय आणि दिग्दर्शन *

सत्र १ — ३ श्रेयांक

अ. मूलभूत नाट्यघटक म्हणून या दोन्हींचे व संकल्पनांचे स्थान व्याख्या – भरत, स्तानिस्लाव्हस्की, ब्रेख्त, ग्रोटॉव्स्की
स्वाभाविक (Naturalistic), शैलीदार (Stylished), लोकधाटी (Folkidiom), विविध शैली

आ. तालीममास्तर, दिग्दर्शक/केवल दिग्दर्शक : भरत, स्तानिस्लाव्हस्की, मेअरहोल्ड, आर्तो, ब्रेख्त, ग्रोटॉव्स्की

इ. अभिनयशैली नियत करणारे घटक

विषयसंकेत २०२ : अभिनय आणि दिग्दर्शन *

सत्र २ — ३ श्रेयांक

अ. व्यक्तिरेखेचे विश्लेषण व भूमिकेची निर्मिती.

आ. दिग्दर्शन :
हालचाली बंध (Blocking), आकृतिबंध (Composition), हस्त हाताळणी (Business), गती (Pace)
परकाया प्रवेश, तादात्म्य, नक्कल, सहानुभूतिपूर्वक ताटस्थ, साधारणीकरण.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *An actor prepares* – (अभिनयसाधना), स्तानिस्लावस्की
२. *Building a character* – (भूमिकाशिल्प), स्तानिस्लावस्की
३. *Creating a role*
४. *Theory of Modern Stage* - Eric Bentley.
५. *Theatre and its double* - Antoine Artonal
६. *ब्रेख्तचा नाट्यविचार*, भाषांतर : प्रा. अशोक जोशी
७. *नाट्यशास्त्र* : भरत
८. *भरतनाट्यमंजिरी* : गो. के. भट
९. *Experimental theatre from Stanslarasky and Peter Brook*
१०. *Five fundamentals of direction*
११. *The Stanslarasky System* - Sonia Mose
१२. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०२ : अभिनय आणि दिग्दर्शन *

३ श्रेयांक

सत्र १

अ. मूलभूत नाट्यघटक म्हणून या दोन्हींचे व संकल्पनांचे स्थान व्याख्या – भरत, स्तानिस्लाव्हस्की, ब्रेख्त, ग्रोटॉव्स्की

स्वाभाविक (Naturalistic), शैलीदार (Stylished), लोकधाटी (Folkidiom), विविध शैली

आ. तालीममास्तर, दिग्दर्शक/केवल दिग्दर्शक : भरत, स्तानिस्लाव्हस्की, मेअरहोल्ड, आर्तो, ब्रेख्त, ग्रोटॉव्स्की

इ. अभिनयशैली नियत करणारे घटक

विषयसंकेत २०२ : अभिनय आणि दिग्दर्शन *

३ श्रेयांक

सत्र २

अ. व्यक्तिरेखेचे विश्लेषण व भूमिकेची निर्मिती.

आ. दिग्दर्शन :

हालचाली बंध (Blocking), आकृतिबंध (Composition), हस्त हाताळणी (Business), गती (Pace)

परकाया प्रवेश, तादात्म्य, नक्कल, सहानुभूतिपूर्वक ताटस्थ, साधारणीकरण.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *An actor prepares* – (अभिनयसाधना), स्तानिस्लावस्की
२. *Building a character* – (भूमिकाशिल्प), स्तानिस्लावस्की
३. *Creating a role*
४. *Theory of Modern Stage* - Eric Bentley.
५. *Theatre and its double* - Antoine Artonal
६. *ब्रेख्तचा नाट्यविचार*, भाषांतर : प्रा. अशोक जोशी
७. *नाट्यशास्त्र* : भरत
८. *भरतनाट्यमंजिरी* : गो. के. भट
९. *Experimental theatre from Stanslarasky and Peter Brook*
१०. *Five fundamentals of direction*
११. *The Stanslarasky System* - Sonia Mose
१२. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०४ : रंगतंत्र *

सत्र १ — ३ श्रेयांक

अ) नेपथ्य :

१) नाट्यप्रयोग–एक संमिश्र कला. नेपथ्याचे नाट्यप्रयोगातील स्थान. महत्त्व व हेतू. स्थल, काल, नाट्यशैली, नाट्यावकाश व नाट्यकाल.

२) रंगमंचाचे प्रकार – कमानी (proceniem) , थ्रस्ट (thrust), एरेना (arena) व मोकळ्या जागी.

३) संरचनेचा संकल्पनात्मक विचार :

(अ) मूलघटक – अवकाश (space), रेषा (line), आकार (shape), आकारमान (size), रंग (colour), पोत (texture), घनता (density), आभूषणे (ornaments) यांचे गुणधर्म, वापर, कार्य इत्यादी.

(आ) मूलतत्त्वे – (symmetry), एकात्मता (harmony), तोल (balance), प्रमाणबद्धता (proportion), जोर (emphasis), लय (rhythm). इ.

४) नेपथ्य संरचना – संकल्पनात्मक विचार (भारतीय व पाश्चात्त्य) – विशिष्ट संकल्पना संबोधित करणे. उदा. :

(अ) शैली व संरचना

(आ) आर्थिक संदर्भ

(इ) नाट्यगृह, प्रेक्षकसंख्या संदर्भ

(ई) तंत्रज्ञान संदर्भ

(उ) नाटकातील इतर घटक. उदा. – प्रकाश, वेशभूषा, इत्यादींशी संलग्न.

५) नाटकाच्या प्रथम वाचनापासून प्रथम प्रयोगापर्यंतचे टप्पे व प्रवास.

६) नेपथ्यात वापरता येतील अशी द्रव्ये (materials), उदा. – लाकूड, कापड, धातू, माती, चटई, इ. त्यांच्या गुणधर्मांसहित.

७) नेपथ्य घडणीत प्रचलित असणाऱ्या वस्तूंची माहिती. उदा. – फ्लॅट्स, लेव्हल्स, विंगा, झालरी, पार्श्वपडदा, इ.

८) शैलीसंदर्भात काही महत्त्वाच्या ऐतिहासिक संकल्पनात्मक टप्प्यांची माहिती. उदा. – ऐतिहासिक भारतीय, असंगत (ब्रेख्त).

विषयसंकेत १०४ : रंगतंत्र *

सत्र १ — ३ श्रेयांक

अ) नेपथ्य :

१) नाट्यप्रयोग–एक संमिश्र कला. नेपथ्याचे नाट्यप्रयोगातील स्थान. महत्त्व व हेतू. स्थल, काल, नाट्यशैली, नाट्यावकाश व नाट्यकाल.

२) रंगमंचाचे प्रकार – कमानी (proceniem) , थ्रस्ट (thrust), एरेना (arena) व मोकळ्या जागी.

३) संरचनेचा संकल्पनात्मक विचार :

(अ) मूलघटक – अवकाश (space), रेषा (line), आकार (shape), आकारमान (size), रंग (colour), पोत (texture), घनता (density), आभूषणे (ornaments) यांचे गुणधर्म, वापर, कार्य इत्यादी.

(आ) मूलतत्त्वे – (symmetry), एकात्मता (harmony), तोल (balance), प्रमाणबद्धता (proportion), जोर (emphasis), लय (rhythm). इ.

४) नेपथ्य संरचना – संकल्पनात्मक विचार (भारतीय व पाश्चात्त्य) – विशिष्ट संकल्पना संबोधित करणे. उदा. :

(अ) शैली व संरचना

(आ) आर्थिक संदर्भ

(इ) नाट्यगृह, प्रेक्षकसंख्या संदर्भ

(ई) तंत्रज्ञान संदर्भ

(उ) नाटकातील इतर घटक. उदा. – प्रकाश, वेशभूषा, इत्यादींशी संलग्न.

५) नाटकाच्या प्रथम वाचनापासून प्रथम प्रयोगापर्यंतचे टप्पे व प्रवास.

६) नेपथ्यात वापरता येतील अशी द्रव्ये (materials), उदा. – लाकूड, कापड, धातू, माती, चटई, इ. त्यांच्या गुणधर्मासहित.

७) नेपथ्य घडणीत प्रचलित असणाऱ्या वस्तूंची माहिती. उदा. – फ्लॅट्स, लेव्हल्स, विंगा, झालरी, पार्श्वपडदा, इ.

८) शैलीसंदर्भात काही महत्त्वाच्या ऐतिहासिक संकल्पनात्मक टप्प्यांची माहिती. उदा. – ऐतिहासिक भारतीय, असंगत (ब्रेख्त).

आ) रंगभूषा :

१. नाट्यप्रयोग : रंगभूषेचे स्थान–आवश्यकता
२. रंगभूषा–संज्ञेची व्याप्ती
३. रंगभूषेचा विचार–प्राचीन/अर्वाचीन
४. रंगभूषा व शरीरशास्त्र
५. रंगभूषा व व्यक्तिमत्त्व अभ्यास–नाट्यप्रयोगातील शैली
६. रंगभूषा व चित्रशिल्प कला
७. वेशभूषेमधले इतर संदर्भ रंगभूषेबाबतीत
८. रंगभूषा कला – काही पथ्ये

संदर्भ ग्रंथ :

१. *The Theatre Arts in America Today*
२. *The Theory of The Modern Stage* - Eric Bentley.
३. *नाट्यमंडप*–र. पु. कुलकर्णी
४. *Drama - Text into Performance* - Peter Reynolds
५. *The Sanskrit Theatre & Stagecraft* - E. W. Marashinghe
६. *Pattern & Shape* - Kurt Rowland
७. *Stage Properties* - Heather Conway
८. *प्रकाशयोजना व नेपथ्यरचना* : डेरेक जेफेरिस, मौज प्रकाशन.
९. *भरतमुनींचे नाट्यशास्त्र* : गोदावरी केतकर, पॉप्युलर प्रकाशन.
१०. *Brecht on Theatre* - John Willett.
११. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

आ) रंगभूषा :

१. नाट्यप्रयोग : रंगभूषेचे स्थान–आवश्यकता

२. रंगभूषा–संज्ञेची व्याप्ती

३. रंगभूषेचा विचार–प्राचीन/अर्वाचीन

४. रंगभूषा व शरीरशास्त्र

५. रंगभूषा व व्यक्तिमत्त्व अभ्यास–नाट्यप्रयोगातील शैली

६. रंगभूषा व चित्रशिल्प कला

७. वेशभूषेमधले इतर संदर्भ रंगभूषेबाबतीत

८. रंगभूषा कला – काही पथ्ये

संदर्भ ग्रंथ :

१. *The Theatre Arts in America Today*

२. *The Theory of The Modern Stage* - Eric Bentley.

३. *नाट्यमंडप*–र. पु. कुलकर्णी

४. *Drama - Text into Performance* - Peter Reynolds

५. *The Sanskrit Theatre & Stagecraft* - E. W. Marashinghe

६. *Pattern & Shape* - Kurt Rowland

७. *Stage Properties* - Heather Conway

८. *प्रकाशयोजना व नेपथ्यरचना* : डेरेक जेफेरिस, मौज प्रकाशन.

९. *भरतमुनींचे नाट्यशास्त्र* : गोदावरी केतकर, पॉप्युलर प्रकाशन.

१०. *Brecht on Theatre* - John Willett.

११. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०६ : लोकपरंपरा

सत्र १ ३ श्रेयांक

१. **विधिनाट्य :**
भूते, तेय्यम, इ.

२. **कथक (लोक) नाट्य :**
पांडव-वाणी, ओजापाली, ताल-मड्डले, बूरकिथा, गोंधळ, कीर्तन, पोवाडा, मांखाविध, पद, चित्रकथी, पट्टूवा, इ.

विषयसंकेत २०६ : लोकपरंपरा

सत्र २ ३ श्रेयांक

१. **मनोरंजनपर नाट्य :**
ख्याल, तमाशा, जात्रा, करायीला, माच, नाच्या, कक्कारीसी नाटकम्

२. **राम-कृष्ण नाट्य :**
गीतगोविंद, रासलीला, अंकिया नाट, कृष्ण अट्टम, काला, रामलीला. याशिवाय-भवई, यक्षगान, दशावतार, छाऊ.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *Folk Theatre of India* - Balwant Gargi.
२. *Traditional Indian Theatre* - Kapila Vatsyayan.
३. *History of Indian Theatre* - M. L. Varadpande.
४. *The Indian Theatre* - Adya Rangacharya.
५. *Yakshagana* - Shivarama Karantha.
६. *लोकरंगभूमी* – प्रभाकर मांडे.
७. *मराठी लोकसंस्कृतीचे उपासक* – पा. चिं. ढेरे.
८. *लोकनाट्याची परंपरा* – व. कृ. जोशी.
९. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत १०६ : लोकपरंपरा

सत्र १ ३ श्रेयांक

१. **विधिनाट्य :**
भूते, तेय्यम, इ.

२. **कथक (लोक) नाट्य :**
पांडव-वाणी, ओजापाली, ताल-मद्दले, बूरकिथा, गोंधळ, कीर्तन, पोवाडा, मांखाविध, पद, चित्रकथी, पटूवा, इ.

विषयसंकेत २०६ : लोकपरंपरा

सत्र २ ३ श्रेयांक

१. **मनोरंजनपर नाट्य :**
ख्याल, तमाशा, जात्रा, करायीला, माच, नाच्या, कक्कारीसी नाटकम्

२. **राम-कृष्ण नाट्य :**
गीतगोविंद, रासलीला, अंकिया नाट, कृष्ण अट्टम, काला, रामलीला. याशिवाय- भवई, यक्षगान, दशावतार, छाऊ.

संदर्भ ग्रंथ :

१. *Folk Theatre of India* - Balwant Gargi.
२. *Traditional Indian Theatre* - Kapila Vatsyayan.
३. *History of Indian Theatre* - M. L. Varadpande.
४. *The Indian Theatre* - Adya Rangacharya.
५. *Yakshagana* - Shivarama Karantha.
६. *लोकरंगभूमी* – प्रभाकर मांडे.
७. *मराठी लोकसंस्कृतीचे उपासक* – पा. चिं. ढेरे.
८. *लोकनाट्याची परंपरा* – व. कृ. जोशी.
९. तज्ज्ञ शिक्षकांनी तयार केलेली टिपणे.

विषयसंकेत २०४ : नाट्य प्रयोगाचा सौंदर्यविचार

सत्र २ **३ श्रेयांक**

अ. नाटकातील अवकाश :

१) असीम, सीमित, उत्क्रांत, प्राप्त, निवडित, अनुकृत, निर्मित, चल, अचल.

२) मंडपावकाश (प्रकार); मंचावकाश (मिती आणि विशेष).

आ. नाटकातील काळ :

१) प्रत्यक्ष काळ, घड्याळ काळ, जाणवलेला काळ, कला काळ

२) नाटकाचा काळ आणि नाट्यगत काळ

३) कालविभाजन

४) वेग, गती, लय (rhythm / tempo), अवधी, क्रम

५) अनुक्रम आणि निर्मित काळ.

इ. काळ आणि अवकाश :

कोटी (category), मिती (dimensions), विशेष (qualifies), मूल्यमापन (evaluation).

संदर्भ ग्रंथ :

१. *सौंदर्यमीमांसा* – रा. भा. पाटणकर, मौज, पुनर्मुद्रण २००६

२. *नाटकातील चिन्हं* – राजीव नाईक, संदर्भ,

३. *खेळ नाटकाचा* – राजीव नाईक, अक्षर, २००३

४. *नाटकातील मिथक* (जयकर वाचनालय, पुणे विद्यापीठ) – तारा भवाळकर

५. *अडलंय माझं थेटर* – अनुष्टुभ – राजीव नाईक

६. *साहित्य संज्ञाकोश, खंड ४* (म.रा.सा.सं.मं.), १९९४.

विषयसंकेत २०४ : नाट्य प्रयोगाचा सौंदर्यविचार

सत्र २ **३ श्रेयांक**

अ. नाटकातील अवकाश :

१) असीम, सीमित, उत्क्रांत, प्राप्त, निवडित, अनुकृत, निर्मित, चल, अचल.

२) मंडपावकाश (प्रकार); मंचावकाश (मिती आणि विशेष).

आ. नाटकातील काळ :

१) प्रत्यक्ष काळ, घड्याळ काळ, जाणवलेला काळ, कला काळ

२) नाटकाचा काळ आणि नाट्यगत काळ

३) कालविभाजन

४) वेग, गती, लय (rhythm / tempo), अवधी, क्रम

५) अनुक्रम आणि निर्मित काळ.

इ. काळ आणि अवकाश :

कोटी (category), मिती (dimensions), विशेष (qualifies), मूल्यमापन (evaluation).

संदर्भ ग्रंथ :

१. *सौंदर्यमीमांसा* – रा. भा. पाटणकर, मौज, पुनर्मुद्रण २००६

२. *नाटकातील चिन्हं* – राजीव नाईक, संदर्भ,

३. *खेळ नाटकाचा* – राजीव नाईक, अक्षर, २००३

४. *नाटकातील मिथक* (जयकर वाचनालय, पुणे विद्यापीठ) – तारा भवाळकर

५. *अडलंय माझं थेटर* – अनुष्टुभ – राजीव नाईक

६. *साहित्य संज्ञाकोश, खंड ४* (म.रा.सा.सं.मं.), १९९४.

संदर्भ ग्रंथ :

1) *Research Methodology - Methods & Techniques* : C. R. Kothari
2) *Research in Education* : John W. Best & James V. Kahn
3) *Introduction to Research* : Hillway T.
4) *Research Methodology in Social Sciences* : B. C. Tandon
5) : Dr. S. G. Malashe.

विषयसंकेत १०८ : उपयोजित रंगभूमी

सत्र १ **३ श्रेयांक**

१. परिचय आणि आढावा (overview) :
   अ) अभ्यासक्रमाचा आढावा
   आ) गट-पाठ : वर्गाची परस्पर ओळख
   इ) रंगभूमी आणि जीवन : आरसे, खुज्यावृत्त्या (miniatures) की सृजनशील-जादू?
२. प्रात्यक्षिकाचे सैद्धांन्तिकरण, सिद्धान्ताचे प्रात्यक्षीकरण :
   अ) प्रयोगाभ्यासात सिद्धान्त महत्त्व
   आ) रंगभूमीची पालट (transform)-शक्ती
   इ) अनुभवसिद्ध सिद्धांतन : उपयोजित कलांचे आधारतत्त्व
   ई) एतद्देशीय दृष्टी : उपयोजित कलेची भारतीय रीत
३. रंगभूमी आणि बदल/परिवर्तन :
   अ) जागतिक रंगभूमी : स्तानिस्लावस्की ते ग्रोटॉव्स्की
   आ) पश्चिमेतली राजकीय आणि गटनिष्ट (community) रंगभूमी
   इ) आगस्टो बोअल ह्यांची 'शोषितांची रंगभूमी' आणि 'प्रतिमा-रंगभूमी'
   ई) भारतामधली 'तिसरी रंगभूमी' : उगम आणि संघर्ष
   उ) सामाजिक रंगभूमीची मूल्ये आणि संदेश
   ऊ) रंगभूमी-उपचारपद्धती - पश्चिमेत आणि भारतात

विषयसंकेत २०८ : उपयोजित रंगभूमी

सत्र २ **३ श्रेयांक**

४. शैक्षणिक उपक्रमांमधील गटांना प्रोत्साहन :
   अ) पीटर स्लेड आणि लहानांसाठी नाट्य
   आ) शिक्षण-सिद्धान्तांचा आढावा
   इ) रंगभूमी आणि अध्यापन - परस्परसंबंध (inter-face)
   ई) गट प्रोत्साहन १ : गटप्रमुखाची मूलभूत कौशल्ये
   उ) गट प्रोत्साहन २ : सृजनशील दृष्टिकोन आणि शक्यता
५. प्रकल्प आणि प्रयोग :
   अ) शैक्षणिक-वातावरणात प्रकल्प : आखणी, योजन, कार्यवाही, व्यवस्थापन, दस्तऐवजीकरण आणि सादरीकरण

आ) सामाजिक-संदर्भ असलेल्या आशयसूत्रांवर आधारित प्रयोग : वैयक्तिक-सामाजिक राजकीय आंतरसंबंधांचा वेध; आशयसूत्र-निवड; नाट्य-एककाचं साधनीकरण, तालमी, सादरीकरण आणि दस्तऐवजीकरण

इ) रंगभूमी-उपचार प्रकल्पांना क्षेत्र-भेट

६. रंगभूमीची पायाभूत कौशल्ये (नाट्येतर विद्यार्थ्यांसाठी, असल्यास) :

अ) पायाभूत आवाज-कौशल्ये : पट्टी, फेक, जोर

आ) हालचाली : शरीरस्थिती, हातवारे आणि शरीर-जाणीव

इ) शरीर, हालचाली आणि अवकाश ह्यांचा रंगभूमीमधला आंतरसंबंध

ई) नाट्यखेळ आणि समूह-काम ह्यांच्याशी परिचय

उ) उत्स्फूर्ताविष्कार.

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग १ – नाट्य : प्रात्यक्षिक

(कोर्स १११ ते ११४ एम.ए. भाग १ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

प्रात्यक्षिक :

१. आवाज जोपासना :

१. वर्णमाला (वेगवेगळ्या प्रकारे)
२. बाराखडी
३. ओम् चा व्यायाम (३ प्रकारे)
४. भोंगा (सा–सां–सा)
५. जिभेचे व्यायाम (रानडे +टर्रर्ऽऽ)
६. ओठांचे व्यायाम (प ची ओळ. फूर्रऽऽ, भूर्रऽऽ)
७. पठन
८. श्वसनांक (१ – २ – ३)
९. लांब वाक्ये
१०. कंठगत स्वर
११. सिंहमुद्रा
१२. द्रुत वाचन

२. संगीत :

१. तारता व्यायाम
२. आरोह – अवरोह
३. आरोही – अवरोही कविता
४. यतिभेद
५. वृत्त / छंद : मालिनी, भुजंगप्रयात, शार्दूलविक्रीडित, आर्या.
६. ताल (माहिती + बोल) : तीनताल
७. पढन्त : २
८. गाणी : प्रकार : नांदी–१, ओवी–१, आरती–१, भजन–१.
समरगीत, भावगीत, भारूड, दिंडी, साकी, फटका.
९. राग : आरोह–अवरोह, चीज, नाट्यगीत, चित्रपट गीत : यमन

३. भाषण :

१) माहितीपर गद्य – १
२) वैचारिक गद्य – १
३) मृत्युलेख – १

४) कहाणी – १
५) मुक्तछंद – ३
६) नाट्यछटा – २
७) उतारे – ५
ऐतिहासिक (गंभीर) – १
ऐतिहासिक (विनोदी) – १
गडकरी – १
पुल / कानेटकर – १
आधुनिक–तें/आ/एल/गोपु – १

याशिवाय :

१) हाळी, हाकारा, पुकारा, ललकारी, दवंडी.
२) चोरून, कुजबुज, नाकातून, गळा भरून बोलणे.
३) किंकाळी, हंबरडा, टाहो, हुंदका.

४. शरीर जोपासना :

१) योगायने :
२) नियमित सराव :
अ) दमणे (Exhaust)
आ) आराम Relaxation (toe to head)
इ) Music - Movements.
३) हालचाली (Movements) :
अ) हालचालींचे प्रकार (Types of Movement)
आ) हालचालींच्या पातळ्या (Levels of Movement)
इ) हालचालींच्या पद्धती (Patterns of Movement)
ई) हालचाल काम (Business)
उ) हालचालींच्या रचना (Designs by Movement) –वस्तू/प्राणी/ भावना त्यांच्या जोड्या यांचे उत्स्फूर्ताविष्कार (Improvation)
ऊ) Machines
Pattern
Individual / Group
४) Body Images :
a) Everyday life, television
b) Cartoons
c) Painting and sculpture
d) Sound (आवाज, ध्वनी, संगीत)
1. Imitation.
2. Emotions.
3. Character.
4. Shape & movement of body.

५) Types of walking, running, laughing, etc.

६) Patterns - (bussiness / action) :
- Concentration
- Slow (half speed)
- Fast (double speed)
- Exaggeration
- Design

५. नृत्य :
शास्त्रीय – लोक – आधुनिक – बॅले/वॉल्ट्झ

नाट्यवाचन :

१. तासाच्या आधी व नंतर १/१.

२. आठवड्याचे नाट्यवाचन.

स्वाध्याय :

प्रथम सत्र – मुलाखत आणि परिचय, २ समीक्षा, नोंदवही.

द्वितीय सत्र – संभाव्य प्रयोगाचा आराखडा, निबंध (संकलनात्मक), नोंदवही.

संहिता ते प्रयोग :

प्रथम सत्र – संहितालेखन

द्वितीय सत्र – संहितेचा प्रयोग

सादरीकरण :

प्रथम सत्र सादरीकरणात सहभाग,

द्वितीय सत्र सादरीकरणात सहभाग.

गुणांची विभागणी

एकूण गुण ७००

प्रथम सत्र	सादरीकरण	गुण १५०
	विभागप्रमुख	गुण २५
द्वितीय सत्र	स्वाध्याय	गुण १००
	सराव (वर्षभराचा)	गुण ५०
	विभागप्रमुख	गुण २५
संभाव्य नाट्यप्रयोगाचा आराखडा		गुण १००
वार्षिक परीक्षा		गुण २५०

गुरुकुल पद्धती : श्रेयांकने ६४ (प्रत्येक सत्रात १६ श्रेयांकने)

एम. ए. भाग २ – नाट्य : प्रात्यक्षिक

(कोर्स २११ ते २१४ एम.ए. भाग २ मध्ये पूर्ण व्हावेत.)

प्रात्यक्षिक :

१) आवाज जोपासना :

१. वर्णमाला (वेगवेगळ्या प्रकारे)
२. बाराखडी
३. ओम् चा व्यायाय (३ प्रकारे)
४. भोंगा (सा–सां–सा)
५. जिभेचे व्यायाम (रानडे +टर्रर्ऽऽ)
६. ओठांचे व्यायाम (प ची ओळ. फूर्रऽऽ, भूर्रऽऽ)
७. पठन
८. श्वसनांक (१ – २ – ३)
९. लांब वाक्ये
१०. कंठगत स्वर
११. सिंहमुद्रा
१२. द्रुत वाचन

२) संगीत :

१. तारता व्यायाम
२. आरोह–अवरोह
३. आरोही–अवरोही कविता
४. यतिभेद
५. वृत्त / छंद : प्रथम व द्वितीय वर्षाचे आठ + स्वागता, सवाई, प्रमाणिका, अनुष्टुभ.
६. ताल (माहिती + बोल) : तीनताल, एकताल
७. पढन्त : २ + २
८. गाणी : प्रकार : प्रथम व द्वितीय वर्षाचे सर्व
९. राग : आरोह–अवरोह, चीज, नाट्यगीत, चित्रपट गीत – देस.

३) भाषण :

प्रथम व द्वितीय वर्षाचे सर्व +

१. दैवत कथा – १
२. हिंदी लघुकथा – १
३. पॅरॅबल (बायबल) – १

४. मुक्तछंद – २
५. नाट्यछटा – २
६. उतारे – ६ अनुवादित मराठी – ३
(संस्कृत–१, प्राचीन पाश्चिमात्य–१, आधुनिक पाश्चिमात्य–१)
हिंदी – २
इंग्रजी – १

याशिवाय –
१) हाळी, हाकारा, पुकारा, ललकारी, दवंडी,
२) चोरून, कुजबुज, नाकातून, गळा भरून बोलणे.
३) किंकाळी, हंबरडा, टाहो, हुंदका.

शरीर जोपासना :
एम.ए. भाग १ प्रमाणे

नाट्यवाचन :
१. तासांच्या आधी व नंतर १/१
२. आठवड्याचे नाट्यवाचन.

सादरीकरण :
प्रथम सत्र व द्वितीय सत्र सादरीकरणात सहभाग

स्वाध्याय :
प्रथम सत्र – मुलाखत आणि परिचय, २ समीक्षा, नोंदवही.
द्वितीय सत्र – संभाव्य प्रयोगाचा आराखडा, निबंध (संशोधनात्मक), नोंदवही.

गुणांची विभागणी

एकूण गुण ७००

प्रथम सत्र	सादरीकरण *	गुण १५०
	विभागप्रमुख	गुण २५
द्वितीय सत्र	स्वाध्याय	गुण १००
	सराव (वर्षभराचा)	गुण ५०
	विभागप्रमुख	गुण २५
संभाव्य नाट्यप्रयोगाचा आराखडा		गुण १००
वार्षिक परीक्षा		गुण २५०

* एम.ए. भाग १ च्या एकंदर प्रात्यक्षिक गुणांमध्ये निदान बी+ मिळालेल्या पहिल्या दोन(च) विद्यार्थ्यांना दिग्दर्शनाची संधी देण्याचा विचार होईल. निर्णय अधिकार पूर्णपणे विभागाने नेमलेल्या तज्ज्ञ–समितीकडे असतील.